

Kristina Blockytė-Naujokė – humanitarinių mokslų daktarė, Klaipėdos universiteto Socialinių ir humanitarinių mokslų fakulteto Filologijos katedros mokslo darbuotoja
Moksliniai interesai: etnologija, folkloras, etninė kultūra, papročiai, šventės

El. paštas: kristina.blockyte-naujoke@ku.lt

Kristina Blockytė-Naujokė – doctor of humanities (ethnology), researcher at the Klaipėda University, Faculty of Social Sciences and Humanities, Department of Philology
Research interests: ethnology, folklore, ethnical culture, customs, holidays

E-mail: kristina.blockyte-naujoke@ku.lt

Kristina Blockytė-Naujokė

Klaipėdos universitetas

ŠV. MARTYNO DIENA MAŽOJOJE LIETUVOJE: TRADICIJŲ REKONSTRUKCIJA

Anotacija

Straipsnyje, pasitelkiant autentišką lietuvininkų medžiagą, analizuojama Šv. Martyno dienos Mažajoje Lietuvoje specifika chronologiniu aspektu (nuo pirmųjų paminėjimų iki šių dienų). Siekiama atskleisti bendruosius šventės raidos etapus ir šiuolaikines papročių transformacijas. Analizuojami pagrindiniai XIX a. pab. – XX a. Šv. Martyno dienos modelio elementai, atskleidžiant struktūrinius ir funkcinis kalendorinių apeigų pokyčius. Taip pat siekiama išanalizuoti ir šiuolaikinius (nuo 2002 m.) šventės papročius bei aptarti etninės tradicijos tęstinumo galimybes šių dienų šventės modelyje.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Šv. Martyno diena, šventė, Mažoji Lietuva, papročiai, žąsis.

Abstract

In the article, using authentic Lithuanian material, the celebration of St Martin's Day in Lithuania Minor is analysed from a chronological point of view (from the first mention to the present day), in order to show the general stages in the development of the festival, and the modern changes to the customs. The paper analyses the St Martin's Day feast from the late 19th to the 20th century, showing the structural and functional changes in the calendar feast. It also aims to analyse modern customs in the festival (since 2002), and to discuss the prospects for the continuity of the ethnic tradition in today's festival.

KEY WORDS: St Martin's Day, holiday, Lithuania Minor, customs, goose.

DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/rh.v30i0.2457>

Lapkričio 11-oji – paskutinė Mažojoje Lietuvoje¹ švenčiama rudens šventė, kuria dažniausiai baigdavosi samdinių tarnybos laikas: „Mertyno dieną šeimyna keičia savo šlūzbos vietas – tai apie Ragainę, prie Klaipėdos ar Priekulės“ (LTR 982 (33) (g. 1905 m., Tilžė). Šv. Martyno dieną būdavo atsiskaitoma su samdiniais, kerdžiumi, malūnininku, ateinantiems metams renkamas kaimo seniūnas, kai kur ir kaimo teisėjas. Šeimininkai su samdiniais stengdavosi kuo geriau atsiškaiyti, surengdami ypatingas vaišes, kurių pagrindiniu patiekalu tapdavo kepta žąsis: „Samdiniai gaudavo algas i eidavo šalin, į jų vietas stodavo nauji. Algas gavę susirinkdavo pašvęst“ (LII BR, b. 102, p. 138).

Straipsnio *objektas* – Šv. Martyno dienos tradicijos ir papročiai Mažojoje Lietuvoje.

Tikslas – išskirti Šv. Martyno dienos tradicijas bei papročius Mažojoje Lietuvoje ir išnagrinėti jų turinio reikšmes. Straipsnyje siekiama atskleisti Šv. Martyno dienos bendruosius raidos etapus ir šiuolaikines šventės papročių transformacijas ar naujų elementų atsiradimą.

Tyrimo duomenys ir metodika

Pagrindinis duomenų šaltinis – 2013–2015 m. autorės lauko tyrimų metu sukaupta etnografinių ekspedicijų medžiaga. Buvo apklausta 50 lietuvininkų 17-oje Mažosios Lietuvos vietovių. Taikytas atrankos kriterijus, atsižvelgiant į tai, ar pateikėjas gimęs ir augęs tiriamojame vietovėje. Dauguma apklaustųjų – vyresnio amžiaus žmonės. Siekiant gauti išsamesnį tiriamojo objekto vaizdą, naudotasi visais prieinamais šaltiniais, tiek spausdintais, tiek Klaipėdos universiteto Tautosakos ir etnografijos rankraštyno fonotekos (KUTRF) fonduose, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto (LLTI) Tautosakos rankraštyne (LTR), šio rankraštyno fonotekoje (LTRF) bei Lietuvos istorijos instituto (LII) Etnologijos skyriuje saugoma etnografinių lauko tyrimų medžiaga. Taigi iš viso surinkta 78 pateikėjų informacija apie Šv. Martyno dienos papročius ir tradicijas Mažojoje Lietuvoje, chronologinės ribos – XIX a. pabaiga – XX a. vidurys.

Siekiant iširti šių dienų šventės situaciją taip pat apklausti ir septyniuose Mažosios Lietuvos miestuose bei rajonuose (Klaipėdos, Dvilų, Šilutės, Kintų,

¹ 2021 m. Etninės kultūros globos tarybos užsakymu buvo parengtas Lietuvos etnografinių regionų žemėlapis (sudarytojai – humanitarinių mokslų daktaras Žilvytis Šaknys ir gamtos mokslų daktaras Danielius Pivoriūnas). Pagal Etninės kultūros globos tarybos patvirtintas rekomendacijas, nustatčiusias etninės tradicijos paplitimo ribas, Mažajai Lietuvai priklauso Klaipėdos miesto, Neringos ir Pagėgių savivaldybės, Šilutės rajono – Šilutės, Rusnės, Kintų, Saugų, Juokaičių, Usėnų, Tauragės rajono – Lauksargių, Jurbarko rajono – Smalininkų ir Viešvilės, Klaipėdos rajono – Dvilų, Kretingalės, Priekulės, Sendvario, Dauparų-Kvietinių ir Agluonėnų seniūnijos. Kita Mažosios Lietuvos dalis (Karaliaučiaus kraštas) šiuo metu priklauso Rusijos Federacijai [žiūrėta 2021 10 07], <https://ekgt.lt/etnografiniai-regionai/zemelapis>

Pagėgių, Bitėnų, Jurbarko krašto) aktyviausiai veikiančių kultūros centrų darbuotojai, atsakingi už kalendorinių švenčių organizavimą. Duomenys rinkti taikant nestruktūruoto interviu ir nuotraukų analizės metodus. Surinkta medžiaga straipsnyje žymima šifru VDU ER 2482.

Metodai. Straipsnio objektas ir problematika nulėmė metodologiją, paremtą kelių metodų sąveika. Mažosios Lietuvos Velykų šventės apeigų, papročių ir tradicijų visuma tirta taikant analitinį, interpretacinį bei komparatyvistinį metodus. Kaupiant empirinius duomenis taip pat taikyti archyvinių šaltinių, mokslinės literatūros, žiniasklaidos turinio analizės ir sintezės metodai.

Šv. Martyno diena nėra išsamiai tyrinėta ar aptarta spausdintuose šaltiniuose. Apie šventės tradicijas Mažojoje Lietuvoje, ypač regioninį jų specifiškumą, pateikiama informacija yra labai fragmentiška, tad, norint išanalizuoti šios dienos bendruosius raidos etapus, būtina ištirti ankstyvuosius rašytinius šaltinius, kurie teikia duomenų apie senąją šventės formą ir vardo kilmę. Šv. Martynas į krikščioniškąjį kalendorių įrašytas 650 metais – tai Turo vyskupas, gyvenęs apie 315–400 metus Italijoje, pasižymėjęs gailestingumu darbais, ypač neturtėlių šalpa, miręs lapkričio 11 d. (Филимонова 1978, 138–139). Jis gimė Romos karininko šeimoje šiandieninėje Vengrijoje, iš pradžių daugelį metų tarnavo kareiviu romėnų kariuomenėje, vėliau tapo misionieriumi ir gydytoju. Iš to meto kilusi garsi legenda, jog prie Amieno miesto vartų jis padovanojo šlānčiam elgetai pusę savo apsiausto. Netrukus po mirties Šv. Martynas buvo pradėtas garbinti daugelyje vietų. Prieš žygius buvo prašoma jo užtarimo, karaliai mūšyje nešdavo atkišę jo apsiaustą, o imperatorius Karolis Didysis nuolat nešiojosi jo gobtuvą. Su jo asmeniu buvo susiję įvairiausi prietarai. Per visus Viduramžius jis buvo laikomas ganomų gyvulių globėju, Alpėse Šv. Martyno dieną piemenys pradėdavo ginti žemyn gyvulius, o parginę švęsdavo (Gerhard 1998, 9–10). Taigi pagal bažnytinį kalendorių ši šventė būdavo švenčiama Turo vyskupo Martyno, palaidoto lapkričio 11 dieną 400-aisiais² metais, garbei, jis V a. Bažnyčios pripažintas šventuoju. Vokietijoje Šv. Martyno kulto ištakos – Šiaurės Prancūzija, Karolio Didžiojo laikai (VIII–IX a.) (Филимонова 1978, 139).

Nuo XV a. pab. protestantiškuose kraštuose pradėta švęsti Liuteronų bažnyčios reformatoriaus Martyno Liuterio diena, taip sumaišant šią šventę su prosenovine Šv. Martyno švente. Liuteroniškajame kalendoriuje lapkričio 11 d. žymima nuo 1483 m., kai išvakarėse gimė Martynas Liuteris, didysis Bažnyčios reformatorius, tad nuo XV a. protestantiškuose kraštuose vietoje šventojo Martyno imta minėti reformatoriaus Martyno Liuterio asmenį. Tačiau šventojo

² Reikia paminėti, jog *Liturginiame maldyne* (antrasis pataisytas leidimas, Lietuvos Vyskupų Konferencijos leidinys, 1984, 31) yra nurodyti tikslesni vyskupo Šv. Martyno duomenys: „Šv. Martynas, vysk. (316–379), Prancūzijoje.“

vaidmuo Martyno dienos apeigose nedidelis, kadangi visų pirma ši šventė yra žemdirbiškos kultūros dalis (Филимонова 1978, 139).

Feodalinėje Lietuvoje, kaip ir kituose Europos kraštuose, ši diena buvo galutinis įvairių mokesčių sumokėjimo terminas. XVI a. karčemininkai per Šv. Martyną turėdavo sumokėti feodaliųjų valdų administracijai karčemos laikymo mokesčių. XVII a. palivarkai būdavo išnuomojami nuo Šv. Martyno iki kitų metų tos pačios dienos. Tą dieną atsiskaitoma, atpilant javais, su kalviu, kerdžiumi, malūnininku, išrenkami kaimo vyresnieji, ginčų teisėjai.

Ožio sąsajos su Šv. Martyno diena

Pažymėtina, jog Šv. Martyno diena Lietuvoje siejama su Baltojo oželio švente. Kadangi ne kiekvienais metais po lapkričio 11 d. pradėdavo snigti, tad ganiava kiek nusitęsėdavo. Liberto Klimkos teigimu, piemenėliai, likę be kerdžiaus priežiūros baigti ganiavos, nekantriai laukdavo pašalo. Kad greičiau pasnigtų, apie baltą pamiškės beržą vesdavo baltą oželį ar ožką. Du piemenys imdavo ją už ragų, o mažiausią piemenuką užsodindavo raitą. Tas, kuris pavėluodavo užgroti Sekminių rageliu, turėdavo įkasti ožkai į uodegą. Šiuose žaidimuose slypi baltiškąji tautos praeitis. Baltasis oželis – tai padėkos auka gamtos dievybėms už visas rudens gėrybes (Klimka 2009, 113). Regina Mikštaitė-Čičiurkienė etnografinių ekspedicijų metu piemenų atliekamą žiemos šaukimo apeigą gana dažnai yra užfiksavusi Rytų ir Šiaurės rytų Lietuvoje (Mikštaitė-Čičiurkienė 2014, 121–126).

L. Klimka knygoje „Tautos metai“, skyriuje „Šv. Martynas, baltojo oželio šventė“ šią apeigą vadina žiemos šauktuvėmis dėl dominuojančios baltos spalvos – baltas berželis, baltas oželis, vadinasi, greitai visur bus balta (Klimka 2008, 333–335). Jis ožio vedimą sieja su padėkos auka gamtos dievybėms, sakydamas, kad tai esanti padėka už visas rudens gėrybes, lygina apeigą su suaugusiųjų dainose išaukštintu apdainuojamu ožiu. Nurodo XVI a. Prūsijos kultūrą liudijančius šaltinius, taip pat Jono Basanavičiaus raštuose minėto Tamulevičiaus paskelbtą giesmę, kur pateikiamos žinios apie rudeninį ožio aukojimą. Po Lietuvos krikšto ši reikšminga rudens šventė, pasak L. Klimkos, sutapo su Šv. Martyno diena.

Funkcinę apeigos prasmę ir kilmę analizuoja ir Dalia Urbanavičienė. 1997 m. publikuotame straipsnyje „Vasaros ciklo lietuvių etnochoreografija“ ji ožio varymo apeigą ir jo mušimą hipotetiškai sieja su gyvulių aukojimu rudeninėje derliaus šventėje. Papročio paplitimo arealą nutęsia į Latgalą (Kraslavos r.) (Urbanavičienė 1997, 41). Šias prielaidas, pasitelkdama Jono Vaiškūno asmeninio archyvo duomenis, autorė pakartoja ir monografijoje „Lietuvių apeiginė choreografija“ (Urbanavičienė 2000, 376–381).

Rudeninį aukojimą vienas pirmųjų aprašė Jeronimas Maleckis 1583 m. leidinyje, pavadintame „Tikras Sambijos sūduvių aprašymas su jų ožio aukojimu ir ceremonijomis“: „Susirinkus į vieną vietą keturių penkių kaimų gyventojams, aukotojas, vadinamas viršaičiu, lazda užmušdavęs ožį, kurio mėsa būdavusi čia pat išverdama ir valgoma su kviečių paplotėliais. Juos iš paraugintos tešlos gniužulų išsikepdavę aplink ugnį sustoję vyrai, svaitydami tešlą iš rankų į rankas per liepsną. Per naktį puotavę, kaulus ir puotos likučius užkasdavę į žemę“ (BRMŠ 2001, 143–148). Apeigas, atliekamas aukojant ožį, nurodo ir Simonas Grunau³. Jo informaciją vėliau perpasakoja Kasparas Henenbergeris⁴. Taigi, remiantis senaisiais rašytiniais šaltiniais, galima teigti, jog XVI a. pr. Mažojoje Lietuvoje buvo fiksuojama ožio aukojimo apeiga, tačiau XVI a. 8-ajame dešimtmetyje ji buvo uždrausta Prūsijos kunigaikščio Alberto Frydricho išspausdintame šalies statute, kurio 3.1 lape buvo atskiras skyrius apie burtininkystę ir ožio aukojimą: „Burtininkystė mūsų šalyje visuotinė, taip pat ir ožio aukojimas pas sūduvius dar praktikuojamas, tai norime visiems savo tarnautojams, taip pat bajorams, tarėjams ir seniūnams miestuose ir kaimuose įsakyti, kad jie akylai stebėtų, ir jeigu kur nors atsiranda vyras ar moteris, praktikuojantis burtininkystę arba atsidavęs ožio aukojimui ar panašioms dalykams, tai turi būti mums pranešta“ (Pretorijus 2006, 471).

Išanalizavus XIX–XX a. etnografinę archyvinę medžiagą akivaizdu, jog ožio vedimo apeiga, žyminti ganyimo pabaigą, Mažojoje Lietuvoje neužfiksuota. Pažymėtina ir tai, jog tarpukariu „apie pusę piemenų baigdavo darbą rudenį (dažniausiai lapkričio 1 d. – per Visus šventuosius)“ (Morkūnas 1977, 44). Tad ožys greičiau galėtų būti laikomas Visų šventųjų šventės atributu, turinčiu tik menamas sąsajas su Šv. Martyno diena. Vitalio Morkūno tyrimai rodo, kad „XX a. trečiajame dešimtmetyje piemenų visiems metams buvo samdoma daugiau. Tam turėjo įtakos 1928 metais buržuazinės Lietuvos vyriausybės išleisti potvarkiai dėl visuotinio privalomojo pradinio mokymo. <...> XX a. ketvirtojo dešimtmečio antroje pusėje neretai pasitaikydavo, kad metams pasamdytą piemenį ūkininkas žiemą leisdavo į mokyklą“ (Morkūnas 1977, 44–46). Taigi Šv. Martyno dieną galima laikyti senovinių mokslo metų pradžia, kadangi Mažojoje Lietuvoje tądien baigdavosi samdos laikas, todėl piemenavęs jaunimas galėdavo grįžti į mokyklą, skirti daugiau laiko žinioms įgyti. Senieji lietuvininkai mena, kad net sovietmečiu iki Šv. Martyno jie dirbo mokykloms priklausančiuose laukuose ir tik po Šv. Martyno grįždavo į klases (VDU ER 2482, Dovilų etnokultūros centras).

³ *Simon Grunau's preussische Chronik*. Hrsg. von M. Perlbach, R. Philippi und P. Wagner. Bd. 1–3. Leipzig, 1876–1896.

⁴ Caspar Hennenberger. *Erlerung der Preussischen groessern Landtaffeln oder Mappen*. Königsberg, 1595.

Šv. Martyno žąsis

XX a. etnografinė medžiaga rodo, jog Mažojoje Lietuvoje vykdavo vaišės, kurias šeiminiškai atsidėkodami rengdavo darbininkams. Vienas iš ritualinių šventės patiekalų buvo Šv. Martyno žąsis. Stengtasi, kad vaišių stalui žąsis būtų kuo riebesnė. Vaišės lydėdavo linksmybės – dainos, šokiai, rateliai, žaidimai. Po vaišių kiekvienas samdytinis, net piemenukas, dovanų gaudavo žąsį. Galima teigti, kad tai buvo savotiškos metų užbaigtuvės, o Šv. Martyno dienos vaišės prilyginti savotiškam Kalėdų pasiruošimui. Tądien kepdami žąsis žmonės tarsi patikrindavo, ar per Kalėdas jos bus pakankamai riebios, ar dar reikėtų papenėti. Pažymėtina, kad per Šv. Martyną žąsį kepdavo ne tik Mažojoje Lietuvoje, bet ir Žemaitijoje (Jucevičius 1959, 200). Vokietijoje taip pat nuo senų laikų yra žinomos gausios Šv. Martyno dienos puotos su žąsimis, įdarytomis keptais obuoliais, razinomis ir kaštonais, vynu, riešutais ir vaisiais. Iš žąsies kaulų spėdavo orą. Kepdavo ir įvairius miltinius gaminius, tradicinį „Šv. Martyno ragą“ (didelis pasagos formos pyragas) (Wrede 1922, 333).

Senųjų lietuvininkų teigimu, Šv. Martyno žąsis ypatinga, nes buvo valgoma pirmoji, todėl laikoma atskirame mažame aptvare. Jei išrinktoji žąsis dar nebuvo pakankamai riebi, ją šerdavo miltų ir vandens kukuliais. Svarbu pabrėžti ir tai, kad kaimo vietovėse žąsis dažniau buvo troškinama arba verdama, nei kepama: „Martyno žąsį virdavo, o kepta žąsis buvo valgoma per Kalėdas.“ Svarbiausias prieskonis skaniai žąsiai paruošti – mairūnas, kurio sėklų dar XX a. pr. siūsdavosi iš Vokietijos (VDU ER 2482, Dovilų etnokultūros centras). Aksavera Mikšienė kulinarinio paveldo knygoje „Lietuvininkų valgiai“ teigia, jog Pagėgių krašte Šv. Martyno dieną žmonės kepdavo dažniausiai ne žąsį, o žąsiena įdarytas bandas, pagardintas grybais. Tų bandų išvaizda primindavo čeburekus, jų dydis būdavo per visą lėkštę (Mikšienė 2015, 22).

Taigi Mažojoje Lietuvoje paprotys, atsiskaitant su ūkio darbininkais, rengti ypatingas vaišes, kurių pagrindinis patiekalas – kepta žąsis, išliko gajus iki pat XX a. antrosios pusės. Informantų teigimu, ūkininkai iš anksto ruošdavosi Šv. Martyno dienos vaišėms – stengdavosi užauginti kuo riebesnes žąsis, dažnai jas kilnodavo, glostydavo, tikrindami riebumą. Tądien, stebėdami aplink vykstančius gamtos reiškinius, lietuvininkai sužinodavo, kokios bus Kalėdos. Buvo sakoma: „Jei Martynas su ledu, tai Kalėdos su bradu“; „Jei per Martyną giedra, tai žiema bus labai šalta“; „Martyns ant ledo, Kalėdos ant vandens“ (LII BR, b. 102, p. 162). 1842 m. Liudviko Adomo Jucevičiaus knygoje „Žemaičių žemės prisiminimai“ teigiama, kad „per Šv. Martyną kiekvienuose namuose valgo keptą žąsį ir iš jos krūtinkaulio buria“ (Jucevičius 1959, 200). Taigi Šv. Martyno

dieną žąsis⁵ buvo reikšminga ne tik prie bendro stalo. Iš žąsies kaulų spėdavo orą: jeigu sparno kaulas buvo rudos spalvos, tai lauk sniegingos žiemos su vidutiniu stiprumo šalčiais, o jeigu baltas, lauk stiprių šalčių ir nedaug sniego (Ермолов 1901, 537). Tokio pobūdžio tikėjimų Mažojoje Lietuvoje išliko iki XX a. pabaigos.

Turgus „šliukurjomarkis“

Iki Antrojo pasaulinio karo lietuvininkų elgsena Šv. Martyno šventės metu kito nedaug. Feodalizmo suformuotas bendruomeninis kaimo gyvenimo modelis buvo itin nepalankus naujų simbolinės elgsenos formų sklaidai. Tarpukariu Klaipėdos apskrities ūkininkai tą dieną vykdavo į Paprūsėje buvusius bernų ir mergų turgus (toks veikė Kretingoje), juose ūkininkai ir samdiniai sutardavo darbus, gyvenimo sąlygas („patalpinimą“) ir atlyginimą. Samdymo pradžios laikas iš dalies priklausė nuo darbininko kategorijos. Laiku nepasamdžius, pavasarėjant tekdavo menkesniam, kitų nepasamdytam darbininkui mokėti didesnę algą. Be to, ūkininkui, laiku nepasamdžiusiam šeimynos, būdavo nepatogu prieš kaimynus, tai vertinta kaip apsileidimas (Morkūnas 1977, 44). Tie, kurie vis dėlto liko nepasamdyti, arba tie ūkininkai, kurie nespėdavo pasisamdyti darbininkų namie ar miestelyje, eidavo į turgų. Senųjų lietuvininkų teigimu, toks turgus buvo vadinamas „šliukurjomarkiu“ ir vykdavo Šv. Martyno dieną arba turgaus dieną iškart po Šv. Martyno (VDU ER 2482, Dvilų etnokultūros centras). Kaip rodo V. Morkūno tyrimai, „Klaipėdos krašto ūkininkai samdyti darbininkų važiuodavo turgaus dienomis į Tauragę, Lauksargius, Sartininkus. Degučius, Naumiestį, Švėkšnį ir kitus pietvakarių Žemaitijos miestelius. Kai kurie šių miestelių gyventojai, vadinami *rėdytojais*, be kita ko, vertėsi ir samdinių suvedimu su ūkininkais. Už šią paslaugą paprastai iš ūkininkų gaudami po 3–5 litus pinigais arba natūra. Ūkininkas samdinį ir tarpininką vesdavosi į alinę, vaišindavo ir derėdavo. Šis paprotys išsilaikė iki pat Klaipėdos krašto okupacijos 1939 metais“ (Morkūnas 1977, 47–48).

Prieš Šv. Martyno šventę Klaipėdos krašte rengiamuose dideliuose jomarkuose buvo galima įsigyti ir žąsų.

Sunykus kaimo bendruomenės archetipinei kultūrai, natūraliai nunyko ir atsiskaitymas su samdiniais, tad nutrūko ir šios dienos tradicijos. Tačiau XX–XXI a. sandūroje ši šventė atgaivinta ir švenčiama kasmet, ypač Vakarų regione.

⁵ Egzistuoja krikščioniška legenda, kuri teigia, jog žąsys savo gagenimu išdavė Šv. Martyno Turiečio, besislėpusio nuo kardinolų žąsidėje, buvimo vietą. Už tai žąsis ir pjauna Martyno dieną. Žinoma, svarbios ir realios žąsų pjovimo priežastys – pašarų trūkumas (Филимонова 1978, 139; Prümer 1909, 460).

Vardo diena

Nors Martyno vardas Mažojoje Lietuvoje labai populiarus (sietas ir su Martynu Liuteriu), tačiau Martyno vardo dienos šventimas šiame krašte tikrai nebuvo masinis reiškinys, ypač kaimo vietovėse. Tai galėjo būti labiau miestietiškos kultūros elementas, kadangi Klaipėdos miesto apylinkėse XX a. viduryje yra užfiksuota atsitiktinių pasakojimų (beje, ši tradicija tose šeimose tęsiama iki šių dienų), jog vardadieniai buvo švenčiami: „Pas mus Martyno diena buvo iškilminga. Mano tėvas buvo Martynas, sūnus irgi. Tai ir dabar žąsį kepam. Net tam pokary, nežiūrint į visą skurdą, buvo labai sunku, bet vis tiek būrys artimų draugų pas mus ateidavo per Martyno dieną. Žąsį mama penėdavo, kepdavo ir pyragų visokių pridarydavo. Ši šventė tikrai buvo labai švenčiama“ (VDU ER 2482, g. 1938, Klaipėda). „Martyno dieną minėdavom, šventėm vardo dieną. Mano tėtis paveldėjo iš savo tėčio. Visada važiuodavom į svečius. Ne su visa šeima, bet nu aplankyti sesę, brolių važiuodavo[m]. O mama ten į savo pusę. Išlaikė tą tradiciją iki pat mirties“ (VDU ER 2482, g. 1941, Sudmantai).

Šiuolaikinis šventės modelis

XXI a. 1-ajame dešimtmetyje Šv. Martyno šventė Mažojoje Lietuvoje pradėta aktyviai rekonstruoti. Nuo 2002 m. kiekvienais metais lapkričio 11 d. miestuose organizuojami renginiai šventės proga: vyksta žaisminga vaikų ir jaunimo šventė, kurios metu rengiami vaikų „jomarkėliai“, skanaujama keptos žąsies, sveikinami vardavininkai. Vaikų ir jaunimo folkloro kolektyvai vieni kitus moko linksmų dainų, šokių, žaidimų. Šventėse akivaizdžiai yra sumišę senieji lietuvių liaudies papročiai su vokiškos kultūros elementais.

Klaipėdos miesto savivaldybės Etnokultūros centras Šv. Martyno šventę atgaivino 2002-aisiais. Nuo tada kasmet per Martynines čia dainuojama, žaidžiama, šokama, svečiai vaišinami tradiciniu Martyno dienos patiekalu – žąsimi, kartu spėjant būsimos žiemos orus (VDU ER 2482, Klaipėdos miesto savivaldybės Etnokultūros centras).

Nuo XXI a. 1-ojo dešimtmečio Klaipėdoje gyvuoja tradicija Šv. Martyno šventės vakare organizuoti vaikų ir jaunimo eiseną su žibintais: „Pačių mokleivių rankomis pagamintus žibintus galima laikyti legendos apie Martyną leitmotyvą. Pasakojama, kad žymusis atsitikimas įvyko tuo metu, kai Martynas įstojo į kavaleriją ir tarnavo Galijoje. Jodamas žirgu Martynas sutiko sušalusį ir labai pavargusį elgetaujantį žmogų, uždegė jam laužą ir kalaviju padalijo savo apsiaustą pusiau, jo viena puse apgobė elgetą. Vaikų žibintai simbolizuoja Martyno užkurtą laužą – kaip dvasinės šviesos ir šilumos simbolį, kuriuo kasdien reikia dalytis su kitais“ (Zinkevičiūtė 2013, [<https://byt.lt/ukQdK>]). Akivaizdu,

kad ši tradicija Mažojoje Lietuvoje – vokiškos kultūros rudimentas. Vokietijoje XIX a. pab. viena iš Šv. Martyno šventės sudedamųjų dalių buvo ugnis: aukštumose kūrenami laužai, šokinėjama per juos, žaidžiami rateliai, o laužo pelenai kitą dieną išbarstomi laukuose. Kai ugnis imdavo blėsti, šventės dalyviai užsidegdavo nuo jos fakelus (pupų kotus, apvyniotus šiaudais) ir žygiuodavo į kaimą. Eitynių priekyje dažniausiai ant balto žirgo jodavo raitelis, apsiautęs Šv. Martyno mantiją (WDDV 1901, 486). XX a. pr. Šv. Martyno šventė tapo vaikų švente: laužus pakeitė vaikų eitynės su „fakelais“ – išskaptuotais moliūgais, ropėmis arba agurkais, į kurių vidų buvo įstatomos žvakutės. XX a. vid. šiuos fakelus pakeitė popieriniai įvairiaspalviai žibintai (IRO-Volkskunde 1963, 28). Taigi nuo 2009 m. Klaipėdos vokiečių bendrija Klaipėdoje Šv. Martyno dieną organizuoja vaikų ir jaunimo eiseną su šviečiančiais žibintais. Pažymėtina, jog šiais metais (2022 m.) eisena ėjo nuo Atgimimo aikštės iki Klaipėdos apskrities Ievos Simonaitytės viešosios bibliotekos vidinio kiemelio, kuriame vyko teatro studijos „Aušra“ legendos apie Šv. Martyną inscenuotas pasakojimas, moksleiviai dainavo dainas vokiečių kalba, buvo rodomos nuotraukos ir vaizdo įrašai iš praėjusių eisenų akimirų, taip pat žaidžiami žaidimai, vaišinamasi sausainiais ir karšta arbata. Tradicija tampa ir varduvininkų sveikinimas (Kiseliovaitė 2022, [<https://byt.lt/Y7WZs>]).

Prie Šv. Martyno šventės organizavimo Klaipėdos mieste nuo 2021 m. prisideda ir Klaipėdos turizmo ir kultūros informacijos centras, kurio iniciatyva į šventės „Šv. Martynas. Ir jo žąsys“ struktūrą buvo įtraukti šiuolaikiniai pramogų elementai: organizuojamos vakarinės ekskursijos su žibintais, ugnies šou pasirodymai, o uostamiesčio restoranuose, kavinėse galima paragauti žąsienos patiekalų. Taigi siekiama, kad ši šventė būtų minima ne tik atskirose draugijose, bet ir įtrauktų kuo daugiau miestiečių.

Pagėgių savivaldybės kultūros centras nuo 2008 m. pradėjo gaivinti senąją tradiciją švęsti Šv. Martyno dieną – „Žiemos šauktuves“. Pagėgių savivaldybės kultūros centro etninės veiklos specialistės Aksaveros Mikšienės teigimu, „ši šventė išskirtinai skirta vaikams, kurie jai ruošiasi iš anksto – gamina įvairius rankdarbius, kuriuos pardavinėja šventės metu vykstančiame vaikų darbų jomarkėlyje. „Žiemos šauktuvių“ šventėje vyksta meninė programa: vaidinamas piemenėlių ritualas – baltos ožkos vedimas aplink baltą beržą, šokama, dainuojama, žaidžiama piemenėlių žaidimai, muzikuojama piemenėlių instrumentais, vyksta plunksnų mėtymo varžytuvės. Neatskiriama šventės dalis – vaikų darbėlių jomarkas. Taip pat vyksta eitynės su popieriniais žibintais“ (VDU ER 2482, Pagėgių savivaldybės kultūros centras).

Šilutės kultūros ir pramogų centras Šv. Martyno dieną organizuoja nuo 2010 m. Šventės struktūrą sudaro dvi dalys: teatralizuota mugė ir folkloro

kolektyvų pasirodymai. Priešingai nei Pagėgių savivaldybėje, Šilutės Šv. Martyno mugėje dalyvauja ne tik vaikai – suvažiuoja amatininkai ir folkloro ansambliai beveik iš viso Vakarų regiono. Folkloro ansamblio „Verdainė“ vadovės Reginos Jakubaitytės teigimu, „šventėje vyksta teatralizuoti pasirodymai, mugėje prekiaujama autentiškais rankų darbo gaminiais, vyksta šokiai, piemenukų žaidimai, na ir, žinoma, valgoma žąsis“ (VDU ER 2482, Šilutės kultūros ir pramogų centras).

Taigi apibendrinant aukščiau pateiktus šiuolaikinės Šv. Martyno šventės turinio elementus, galima teigti, kad nykstant apeiginei kalendorinių papročių reikšmei, kai juose įsivyrąja pasilinksminimo funkcijos, papročiai perduodami ir yra labiau skirti jaunajai kartai. Pramoginė apeigų dalis jaunimui buvo ir tebėra gana svarbus akstinas pratęsti papročių gyvavimą. Pažymėtina, jog šis papročių perdavimas jaunimui nebuvo paskutinis papročių socialinio statuso transformacijos etapas. Dar XX a. vidurio kalendorinių papročių aprašymuose, spausdintiniuose šaltiniuose tarp papročių atlikėjų dažnai minimi vaikai. Tad tai, kad Šv. Martyno šventė šiuo laikotarpiu yra skirta vaikams, gana dėsningas reiškinys, atskleidžiantis dar kartą besikeičiančią papročių funkciją – linksminimą keičia žaidimas, paprotys virsta pramoga.

Išvados

1. Apibendrinant galima teigti, jog ekonominių ir socialinių sąlygų keitimasis paskatino lietuvininkų pasaulėžiūros ir ritualinės elgsenos modelio transformacijos procesus. Sunykus feodaliai santvarkai, kaimo bendruomenės archetipinei kultūrai, natūraliai nunyko atsiskaitymas su samdiniais, tad nutrūko ir šios dienos senieji papročiai.
2. Šv. Martyno dieną žiemos šaukimo paprotys Mažojoje Lietuvoje nebuvo žinomas, tačiau šiandieną tradicinė apeigos forma aptinkama mokyklose teatralizuotos programos pavidalu ir folkloro kolektyvų koncertinėse programose. Šv. Martyno dienos simbolis – žąsis.
3. Miesto kultūros formų sklaida, naujos švietimo galimybės skatina naujas tradicijos formas. XXI a. pr. konstruojamas Šv. Martyno dienos modelis, kuriame akivaizdžiai yra sumišę senieji lietuvių liaudies papročiai (pavyzdžiui, „ožio varymo paprotys“) su vokiškos kultūros elementais (eitynės su žibintais, ką būtų galima laikyti legendos apie Martyną leitmotyvu, ir kt.).
4. XX–XXI a. sandūroje ši šventė atgaivinta ir ypač Vakarų regione švenčiama kasmet. Mažosios Lietuvos regiono etninės kultūros centruose organizuojami renginiai Šv. Martyno šventės proga: vyksta žaisminga vaikų ir

jaunimo šventė, kurios metu rengiami vaikų „jomarkėliai“, skanaujama keptos žąsies, sveikinami varduvininkai. Vaikų ir jaunimo folkloro kolektyvai vieni kitus moko linksmų dainų, šokių, žaidimų. Ir nors Šv. Martyno diena iš esmės palaikoma vien tik instituciškai, tačiau ji puikiai atlieka edukacinę funkciją. Tradicinė šventės forma, aptinkama mokyklose teatralizuoto, pramoginio renginio pavidalu ir folkloro kolektyvų koncertinėse programose, gali būti puiki priemonė leisti šiai šventei gyvuoti.

Santrumpos

KUTRF – Klaipėdos universiteto Tautosakos ir rankraštyno fondas
VDU ER – Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos rankraštynas
LLTI – Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
LII – Lietuvos istorijos institutas
LTR – Lietuvių tautosakos rankraštyno duomenų bazė

Literatūra ir šaltiniai

- BRMŠ 2001 – Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai: XVI amžius, T. II.
Ермолов 1901 – Алексей Ермолов. *Народная сельскохозяйственная мудрость в пословицах, поговорках и приметах*, I: Всенародный месяцеслов. СПб: Типография А. С. Суворина.
Филимонова 1978 – Тамара Дмитриевна Филимонова. *Немцы. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы (конец XIX – начало XX в.). Летне-осенние праздники*. Наука, серия: Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы.
Gerhard 1998 – Frank Gerhard. *Es weihnachtet sehr*. Künzelsau: Sigloch-Ed.
IRO-Volkskunde 1963 – *IRO-Volkskunde. Beharrung und Wandel der europäischen Volkskultur in der Gegenwart*. Gebhard, Prof. Dr. Torsten / Hanika, Prof. Dr. Josef (Hrsg.). München: IRO.
Jucevičius 1959 – Liudvikas Adomas Jucevičius. *Raštai*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
Kiseliovaitė 2022 – Šv. Martynui – vaikų įžiebtai žibintai. *Klaipėda*, lapkričio 11 d. [žiūrėta 2022-11-11]. Prieiga internete: <https://byt.lt/Y7WZs>
Klimka 2008 – Libertas Klimka. *Tautos metai*. Vilnius: Petro ofsetas.
Klimka 2009 – Libertas Klimka. *Tradicinių kalendorinių švenčių semantika*. Vilnius: VPU leidykla.
Kück, Sohnrey 1925 – Eduard Kück, Heinrich Sohnrey. *Feste und Spiele des deutschen Landvolks*. Berlin: Heinrich Sohnrey Verlag.
Mikšienė 205 – Aksavera Mikšienė. *Lietwininkų valgiai (Pagėgių krašto)*. Klaipėda: Druka.
Mikštaitė-Čičiurkienė 2014 – Regina Mikštaitė-Čičiurkienė. *Piemenavimo kultūra Lietuvoje XX amžiuje – XXI amžiaus pradžioje* [Daktaro disertacija]. Kaunas.
Morkūnas 1977 – Vitalis Morkūnas. *Nuo tamsos ligi tamsos (žemės ūkio darbininkų buitįs Lietuvoje 1919–1940 m.)*. Vilnius: Mokslas.
Pretorijus 2006 – Matas Pretorijus. *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, T. III. Vilnius.
Urbanavičienė 1997 – Dalia Urbanavičienė. Vasaros ciklo lietuvių etnochoreografija. *Liaudies kultūra*, 5, p. 35–46.
Urbanavičienė 2000 – Dalia Urbanavičienė. *Lietuvių apeiginė etnochoreografija*. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija.
Zinkevičiūtė 2013 – Klaipėdą nušvietė Martyno žibintų eiseną. *Klaipėda*, lapkričio 11 d. [žiūrėta 2022-09-18]. Prieiga internete: <https://byt.lt/ukQdK>

WDDV 1901 – *Wörterbuch der deutschen Volkskunde*, Mogk E. Sitten und Gebräuche im Kreislauf des Jahres. In Wuttke, R. *Sächsische Volkskunde*. Dresden, 1901.

WDDV 1936 – *Wörterbuch der deutschen Volkskunde*. Hrsg. von A. Erich, R. Beitzl. Leipzig, 1936.

Wrede 1922 – Adam Wrede. *Rheinische Volkskunde*. Leipzig: Quelle und Meyer.

Kristina Blockytė-Naujokė

ST MARTIN'S DAY IN LITHUANIA MINOR: THE RECONSTRUCTION OF TRADITIONS

Summary

St Martin's Day (11 November) is the last autumn festival celebrated in Lithuania Minor, which usually marked the end of the farm-hand's term. On that day, villagers paid for the work of the herdsman (the main shepherd) and the blacksmith in grain and food. The weather on St Martin's Day served to predict the weather at Christmas. The main element in the old festival in Lithuania Minor was paying wages to the farm-hands for their work.

Using authentic Lithuanian material, the article analyses the specifics of St Martin's Day in Lithuania Minor from a chronological point of view (from the earliest mentions to the present day), in order to show the general stages in the development of the festival, and the modern changes to the customs. The article analyses aspects of the St Martin's Day celebration in the late 19th and 20th centuries, showing the structural and functional changes in the calendar feast. It also aims to analyse the modern customs in the festival (since 2002), and to discuss the prospects for the continuity of the ethnic tradition in today's festival.

In summary, it can be stated that changes in the economic and social conditions prompted processes of change in the world-view and the ritual behaviour of the *lietuvininkai* (residents of Lithuania Minor). With the collapse of the feudal system, the archetypal culture of the village community, and also the obligation to fight, naturally disappeared, so the old customs also ceased.

The spread of urban culture and new educational opportunities encouraged new kinds of tradition. The celebration of St Martin's Day clearly mixes old Lithuanian folk customs (such as the custom of leading a goat around a tree) with elements of German culture (a procession with lanterns, which could be considered the leitmotif of the legend of St Martin, etc).

Cultural and educational institutions became the most important factor supporting the viability of symbolic forms of ethnic culture at the turn of the 20th and 21st centuries. Although the institutionally organised St Martin's Day takes place according to more or less the same scenario for all of Lithuania, by

emphasising elements of the festival typical in Lithuania Minor, the centralised organisation of cultural institutions may be favourable for fostering local Lithuanian traditions.